

Čtyři křížky pro Pálavu

Pavel Dedek

Cílem příspěvku je ukázat na příkladu několika druhů hmyzu, o které Pálava za posledních 40 let přišla, změny, jež postihly celou krajinu, a to nejen na jihu Moravy. A také snahu Správy CHKO Pálava těmito změnám čelit. Nevyhneme se přitom troše sebekritiky – ochrana přírody udělala v minulosti chyby, jako ostatně každý mladý a bouřlivě se rozvíjející obor lidské činnosti. Poučení z těchto chyb se odráží v radikální změně přístupu k ochraně přírody,

která nastala s příchodem nového tisíciletí. V čem tato změna spočívá a jak je reflektována v péči o pálavskou přírodu? Také to se pokusíme na následujících řádcích osvětlit. V letošním roce slavíme 40. výročí vyhlášení CHKO Pálava. Svezla se na vlně vyhlásování nových chráněných území v sedmdesátých letech minulého století – čtvrtý křížek na hřbetě tak nese spolu s dalšími třemi CHKO vyhlášenými v roce 1976.

Ráno na Pálavě ze Stolové hory. Foto Jan Miklín

První křížek: žluťásek úzkolemý (*Colias chrysotheme*)

Žluťásek úzkolemý ještě v polovině dvacátého století obýval řadu lokalit na jižní

Žluťásek úzkolemý (*Colias chrysotheme*). Foto Zdeněk Hanč

Okáč jílkový (*Lopinga achine*). Foto Zdeněk Hanč

a jihovýchodní Moravě. Během následujících desetiletí však zaznamenal výrazný ústup, až v osmdesátých letech zbyla jediná populace – ta pálavská.

Tento motýl obývá krátkostébelné stepní trávníky s živnou rostlinou jeho housenek – kozincem rakouským (*Astragalus austriacus*). Motýli zvládli v jediném roce až tři generace, létali od dubna až do října, stejně jako ostatní žluťasci rodu *Colias* byli i oni výbornými letci. Postupný úbytek motýlů na Pálavě nesouvisel s úbytkem živné rostliny – kozinec rakouský tu není vzácnou kytkou. Přesto byl poslední žluťásek na Pálavě spatřen v roce 1987 (nebereme-li v potaz ilegálně vypouštěné jedince, odebírané z vymírajících populací v Maďarsku). Čím to? Vyhynutí druhu v oblasti je vždy důsledkem spolupůsobení několika faktorů, nedá se zcela jednoznačně určit jedna konkrétní příčina, která vedla k tomu, že populace beze zbytku vymřela. Můžeme si však být jisti, že jednou z primárních příčin je prakticky vždy změna prostředí. V případě žluťáska stála za touto změnou sukcese – postupný vývoj společenstev, směřující v našich podmínkách téměř vždy k zapojenému lesu.

Zarůstání rozsáhlých stepních ploch na Pálavě má několik příčin. Ty lze označit jako „globální“, „regionální“ a „lokální“. K těm, které můžeme ovlivnit jen stěží, patří zvýšený přísun dusíku z atmosféry. Dusík pak v půdě zvyšuje její úživnost, mizí konkurenčně slabé druhy vázané na půdy s nízkým obsahem živin a jsou nahrazovány běžnými, mnohdy i ruderalními druhy rostlin. Regionálním specifikem Pálavy je fakt, že území CHKO patřilo před II. světovou válkou mezi oblasti hustě osídlené německy mluvícím obyvatelstvem. Po válce byla většina z nich odsunuta a oblast byla dosídlena rodinami z různých koutů Československa. Už tehdy zřejmě nastal první velký útlum pastvy, která do té doby držela zarůstání stepí na uzdě. Sotva se zde noví obyvatelé usadili a začali obdělávat pole a vinohrady německých předchůdců, přišla léta padesátá, násilná kolektivizace, a odtud byl už krůček ke stěhování dobytka z pastvin do velkokapacitních stájí a útluhu již tak skomírajícího domácího chovu zvířat.

Za problémy lokálního charakteru si zčásti může ochrana přírody sama. Ze samotných rezervací vyháněli dobytek ochranáři. V prvním období systematické ochrany přírody převažoval názor, že zbytky přírody je nejlepší chránit tak, že z nich zcela vyloučíme vliv člověka. Od konce sedmdesátých let si ochranáři v teh-

dejším Československu začali uvědomovat, že to nebyl krok správným směrem. Nicméně pro Pálavu už bylo v mnoha ohledech pozdě. Byla přetržena nit vztahu hospodáře k půdě a nebylo kde navázat. Zážrak v podobě návratu pastevectví se nekonal ani po sametové revoluci. Na Pálavě je mnohem lukrativnější věnovat se vinařství než chovu dobytka. Správa CHKO Pálava tak pocituje důsledky historických událostí i chybných rozhodnutí ochrany přírody dodnes. Sukcesi se na cenných plochách daří potlačovat převážně vyřezávkami zapojených porostů křovin a následným sečením. To však pozitivní efekt pastvy nenahrazuje beze zbytku. Pro místa, která by si to zasloužila nejvíce, se nedaří získat stabilní pastvu. K lokálním problémům patří i nepřístupnost nebo velmi malá rozloha některých chráněných území a nedostatek vodních zdrojů pro napájení zvířat. Přesto se začíná blýskat na lepší časy. Návrat pastvy velkých býložravců na Slanisko u Nesytu se po letech „nouzového režimu“, kdy byla lokalita pouze sečena, projevil prakticky okamžitě návratem některých nezvěstných druhů a posílením populací dalších. Vcelku pravidelně, byť nedostatečně, je přepásán i Kotel (přístupnější část NPR Děvín–Kotel–Soutěska), na pozemcích bývalého vojenského cvičiště u Mikulova se trvale pase smíšené stádo ovcí a koz, na samotném vrcholu Děvína se podařilo zprovoznit studnu a odpadl tak jeden z nejpálčivějších provozních problémů.

Druhý křížek: okáč jílkový

(*Lopinga achine*)

Okáč jílkový je typickým zástupcem motýlí fauny světlých lesů. I proto je dnes na pokraji vyhynutí. A to nejen v České republice, kde mu zbývá poslední populace na Hodonínsku (a ani ta nemá na růžích ustláno), ale v celé Evropě. V Milovickém lese na Pálavě byl poslední okáč spatřen v roce 2001. Příčiny jeho vymizení se podobají případu „žluťásek úzkolemý“ – opět tu hrají roli změny v prostředí, opět tu máme zvyšování úživnosti prostředí a následné mizení choulostivější vegetace, ke které patří i živné rostliny tohoto motýla, různé druhy ostřic (*Carex michelii*, *C. montana*, na poslední lokalitě také *C. fritschii*). To ale není jediný důvod vyhynutí okáče. Klíčem k záhadě rychlého vymizení je také změna prostorové struktury lesů. Obecně se dá říct, že lesy zhoustly a ztmavly. Tato změna nenastala sama od sebe, je důsledkem cílevědomé lidské činnosti – upuštění od tradič-

ních způsobů hospodaření a přechod k modernímu pěstování lesa. To v případě lesů, které nejsou součástí národních přírodních rezervací. Například lesy na Děvině (NPR) se změnily

Krasic hnědý (*Perotis lugubris*). Foto Zdeněk Hanč

Majky (rod *Meloe*) patří k typické fauně jarní Pálavy. Foto Jiří Kmet

z jiných důvodů, důsledky pro světlomilující lesní motýly byly ovšem stejné. Příčinou změn v lokalitách, kde měla ochrana přírody „hlavní slovo“, bylo opět nastolení bezzásahového reži-

mu. Škodlivost striktní bezzásahovosti na stepních lokalitách byla rozpoznána už v poslední čtvrtině 20. století (viz výše). Logický závěr, že stejný princip platí i v mnoha lesích nížin a pahorkatin, odedávna intenzivně obhospodařovaných (např. ve formě pařezin nebo pastevních lesů), si respekt u širší odborné i laické ochránářské veřejnosti získává pozvolna. Je však nezpochybnitelné, že tradiční způsoby hospodaření se významnou měrou podílely na druhové pestrosti lesů stejně jako např. pastva na diverzitě stepních lokalit. Pařezení vpouštělo do lesních porostů světlo v mnohem kratších intervalech, než je dnes zvykem, lesní pastva udržovala na uzdě buň a zachovávala lesní porosty prosvětlené, hrabání steliva odnímalo z porostů nezanedbatelné množství živin a bránilo tak eutrofizaci prostředí. Aktivní management v lesích rezervací však naráží na několik problémů – především lesy v drtivé většině nespravují ochránáři, ale státní podnik Lesy České republiky, snaha ochránářů je tak závislá na ochotě lesníků komplikovat si život dnes již nestandardními zásahy v lesích. Mnohé aktivity, které by měly do lesů vrátit světlomilné organismy, narážejí i na současnou zastaralou legislativu – lesní zákon např. zakazuje pastvu v lesích, hrabání steliva nebo těžby v porostech mladších 80 let. Z těchto ustanovení lze v lesích zvláštního určení (např. lesy v NPR) získat výjimku, kterou povoluje orgán státní správy lesů. Lesnímu závodu Židlochovice se ve spolupráci se Správou CHKO Pálava podařilo získat takové výjimky na snižování zakmenění v lesích na Děvině, obdobnou výjimku správa získala rovněž pro porost na Slanisku u Nesytu (zde se dokonce podařilo legalizovat i pastvu v lese), ve spolupráci s lesním závodem se proeďují lesy v PR Šibeničnick nebo v PR Milovická stráž.

Více se o aktivním managementu v lesích ve prospěch světломilných lesních druhů dozvíte v článku, který se věnuje výročí NPR Děvín–Kotel–Soutěska (následující článek tohoto čísla časopisu Ochrana přírody).

Třetí křížek: krasec hnědý

(*Perotis lugubris*)

Ani příběh tohoto krasce není veselým čtením. I on byl na jihu Moravy vcelku běžným druhem, avšak značný úbytek populací byl zaznamenán už před druhou světovou válkou. Přitom ještě v 30. letech minulého století byly krasci hnědými na Židlochovicku příležitostně

krmeny slepice. Brouci využívají jako živných rostlin především ovocné dřeviny. Vyskytovali se tak převážně v extenzivních sadech, kterých bylo na Pálavě a v jejím okolí vždy dostatek. Ústup je dáván do souvislosti s používáním vápenných nátěrů s obsahem olovnatých solí, které byly aplikovány na spodní části kmenů dřevin. Krasci pro svůj vývoj vyžadují právě nezastíněné báze kmenů. I v případě, že stromy nebyly ošetřeny nátěrem, brouci nedokázali využívat dřeviny, jejichž kmeny byly zastíněny vzrostlou vegetací. Naopak dobře se jim dařilo tam, kde se v sadech extenzivně páslo. S ústupem pastvy a s intenzifikací ovocnářství neměli krasci šanci na přežití.

V současnosti patří extenzivní sady mezi nejrychleji ubývající typ prostředí na Pálavě. Přednost před málo produktivními vysokokmennými sady dostávají vinice. Správa CHKO Pálava se v posledních letech zaměřila na zvyšování povědomí veřejnosti o významu sadů a na několika místech se podařilo iniciovat i jejich obnovu (např. kletnické sady byly obnoveny z prostředků OPŽP, další zarůstající sady v rezervacích pak v rámci běžného managementu z krajinotvorných programů). Za podpory dotačních titulů vznikají i sady zcela nové.

Čtvrtý křížek: majky

(rod *Meloe*)

Majky patří neodmyslitelně k jaru na Pálavě. Dnešních dní se tu dožilo celkem šest jejich zástupců. Některé z nich jsou poměrně běžné na všech vhodných biotopech, jiné jsou zatím omezeny na jedinou lokalitu (majka uralská v PR Milovická stráž). A jak vypadá vhodný biotop majek? Především musí být vhodný pro samotářské druhy včel, v jejichž hnízdech larvy majek parazitují. Hostitelské včely si svá hnízda budují na holé, vegetací nezarostlé půdě. K tomu, aby půda nezarostla, je zapotřebí pravidelného narušování. V minulosti byly tyto včely (a tedy i majky) běžné např. podél polních cest. Socialistické zemědělství užívalo k ochraně plodin a zvyšování úrodnosti obrovská množství chemikálií. Především nadužívání insekticidních látek má na svědomí vyhynutí plných 40 % majkovitých brouků u nás. Útlum zemědělství po roce 1989 vedl mimo jiné i k opětovnému rozšíření některých druhů majek nebo třeba otakárků. Zemědělství však nabralo se vstupem do EU (a přílivem zemědělských dotací) nový dech a v současnosti se

bojuje o každý metr orné půdy. Nezbyvá tak místo pro neoseť okraje polí, polní cesty jsou rozorávány, množství chemikálií užívaných v zemědělství opět rapidně vzrůstá. Pro majky, včely, vzácné polní plevely nebo třeba střevlíkovité brouky, významné predátory hmyzích škůdců, tento vývoj nevěští nic dobrého.

Jako refugia vzácných rostlin a bezobratlých, kteří jsou vázáni na pravidelně narušovanou půdu, mohou dobře sloužit plochy sice pravidelně orané, avšak neoseť – úhory. Takové plochy nově vznikly v ochranných pásmech PR Šibeničnick a PP Kočičí skála, další jsou plánovány např. na botanicky méně hodnotných lokalitách Děvína. Pravidelně disturbované plochy vznikají také na pískovně Mušlov nebo na bývalém vojenském cvičišti u Mikulova (z obou těchto lokalit budou v blízké budoucnosti přírodní památky). Zde se uplatňují především pojezdy těžší technikou (cvičiště) nebo čtyřkolkami (pískovna).

Na příběhu čtyř druhů hmyzu jsme se snažili ilustrovat některé problémy, se kterými se potýká ochrana přírody na Pálavě. Správa CHKO si je těchto problémů samozřejmě vědoma a snaží se jim čelit v rámci svých, nikoliv neomezených, možností. K návratu výše zmíněných druhů naše aktivity zřejmě nepovedou, ale mohly by alespoň zabránit dalšímu poklesu biodiverzity – na zmíněná prostředí (ať již jde o stepi, světlé lesy, extenzivní sady, či běžnou zemědělskou krajinu) jsou vázány stovky vzácných druhů rostlin, hmyzu nebo třeba ptáků. Je zřejmé, že tradičními přístupy (bezzásahovost, sečení) si s úbytkem biologické pestrosti stěží poradíme. Moderní ochrana přírody vyžaduje mnohem širší paletu opatření, z nichž některá mohou ve veřejnosti budit v lepším případě údiv, v horším rozhořčení. Nepodceňujeme tedy ani osvětu a komunikaci s veřejností. K tomuto účelu slouží např. pravidelná rubrika v místním tisku nebo nepravidelně vydávaný e-Věstník Správy CHKO Pálava.

Je to běh na dlouhou trať, která je plná očekávaných i překvapivých překážek a přibudou ještě další křížky, než se podaří sklízet plody našich dnešních snah. Nezbyvá než doufat, že to budou už jen křížky značící ctihodný věk, nikoli ty na pomyslných hrobečcích vzácných druhů.

Kosatce nízké (*Iris pumila*) na Děvině. Foto Jan Miklín

